

ПОРІВНЯННЯ ХАРАКТЕРИСТИК ЗАДЕКЛАРОВАНИХ І НЕЗАДЕКЛАРОВАНИХ ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ (ЗА ДАНИМИ ОПИТУВАННЯ 2018 РОКУ)

Шпикер М. В.,
*аспірант кафедри соціології
Національного технічного університету
України
«Київський політехнічний інститут імені
Ігоря Сікорського»*

У статті представлено порівняння двох категорій правових проблем, що виникають у населення України: «задекларованих», процес вирішення яких включає звернення до правоохоронних органів, системи правосуддя, державних установ та надавачів правової допомоги, та «незадекларованих», що не потрапляють до адміністративної статистики та в поле зору відповідних організацій, а тому не можуть бути враховані ними задля оцінки правових потреб населення. Порівняння здійснено з використанням даних опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в 2018 році, репрезентативного для міського (за межами міст-мільйонників) населення України. Усього проаналізовано 711 «незадекларованих» та 358 «задекларованих» проблем. Виокремлено особливості «незадекларованих» проблем за характеристиками, що стосуються обставин виникнення, процесу та результату вирішення. Дані вказують на наявність статистично значимих (на рівні 0.95) відмінностей за наступними показниками: сфера виникнення, рівень серйозності, статус вирішення, тривалість, повторюваність, наявність небажаних наслідків та подальших спроб вирішити проблему для тих, що не вирішили повністю. Зокрема, «незадекларовані» проблеми порівняно з «задекларованими» частіше стосуються порушень прав у царинах прав споживача, охорони здоров'я та освіти; тривають менше, рідше спричиняють окремі небажані наслідки та оцінюються як менш серйозні. Водночас, вони з більшою ймовірністю залишаються невирішеними та повторюються. Не виявлено статистично значимих відмінностей за показниками наявності ознак дискримінації та задоволеності результатом частково чи повністю вирішених проблем.

Отримані дані дають підстави вважати, що «незадекларовані» проблеми менше турбують їх носіїв, аніж «задекларовані». Проте значна частка невирішених, серйозних та довготривалих ситуацій серед «незадекларованих» вказують на те, що цю сукупність проблем також слід брати до уваги під час визначення правових потреб населення, наприклад, у процесі розробки програм правової допомоги та правопросвітницьких заходів.

Ключові слова: правові проблеми, правові потреби, захист прав, правова допомога, результати опитування.

В статті представлено сравнение двух категорий правовых проблем, возникающих у населения Украины: «задекларированных», процесс решения которых включает обращение к правоохранительным органам, системе правосудия, государственным учреждениям и поставителям правовой помощи, и «незадекларированных», которые не попадают в административную статистику и в поле зрения соответствующих организаций, а потому не могут быть учтены ими для оценки правовых потребностей населения. Сравнение осуществлено с использованием данных опроса, проведенного Киевским международным институтом социологии в 2018 году, репрезентативного для городского (за пределами городов-миллионников) населения Украины. Всего проанализировано 711 «незадекларированных» и 358 «задекларированных» проблем. Выявлено особенности «незадекларированных» проблем с учетом характеристик, касающиеся обстоятельств возникновения, процесса и результата решения. Данные указывают на наличие статистически значимых (на уровне 0.95) различий по следующим показателям: сфера возникновения, уровень серьезности, статус решения, продолжительность, повторяемость, наличие нежелательных последствий и дальнейших попыток решить проблему для тех, которые не решились полностью. В частности, «незадекларированные» проблемы по сравнению с «задекларированными» чаще касаются нарушений прав в сферах прав потребителя, здравоохранения и

образования; д ля т ся м еньш е, р еж е в ы з ы в а ю т
о т д е л ь н ы е н е ж е л а т е л ь н ы е п о с л е д с т в и я и
о ц е н и в а ю т с я к а к м е н е е с е р ь е з н ы е. В т о ж е
в р е м я, о н и с б о л ь ш е й в е р о я т н о с т ь ю о с т а ю т с я
н е р е ш е н н ы м и и п о в т о р я ю т с я. Н е в ы я в л е н о
с т а т и с т и ч е с к и з н а ч и м ы х р а з л и ч и й п о
п о к а з а т е л я м н а л и ч и я п р и з н а к о в
д и с к р и м и н а ц и и и u д o в л е т в o р e н н o с т и
р e з y л ь т а т o м ч а с т и ч н o и л и п o л н o с т ь ю
р e ш e н н ы х п р o б л e м. П o л y ч e н н ы е д a n n ы e д a ю т
o с н o в a n и я п o л a г a т ь, ч т o
«н e з a д e к л a p и p o в a n n ы е» п р o б л e м ы м e н ь ш e
б e c п o k o я т и x н o c и т e л e й, ч e м
«з a d e k л a p и p o в a n n ы е». O д н a k o з n a ч и т e л ь н a я
ч a с т ь н e р e ш e n n ы х, c e p ь e z n ы х и д л и т e л ь н ы х
c и т y a ц и й c p e д и «н e z a d e k л a p и p o в a n n ы х»
y k a з ы в a e т н a т o, ч т o э т y c o в o к y п н o c т ь
п р o б л e m т a k ж e c л e д y e т п р и n и м a т ь в o
в н и м a n и e п р и o п p e d e л e n и и п p a в o в ы х
п o т p e б н o c т e й н a c e л e n и я, n a п p и м e p, в
п p o c e c c e p a z p a б o т k и п p o g p a m m п p a в o в o й
п o м o щ и и п p a в o п p o c в e т и т e л ь c k и x
м e p o п p и я т и й.

К л ю ч e в ы е с л o в a: п p a в o в ы е п p o б л e м ы,
п p a в o в ы е п o т p e б н o c т и, з a щ и т a п p a в, п p a в o в a я
п o м o щ ь, p e з y л ь т a т ы o п p o c a.

The article presents a comparison of two categories of legal problems that arise among the population of Ukraine: “declared” which include appealing to law enforcement agencies, justice system, state institutions and legal aid providers during the process of solving, and “undeclared” which are not reflected in administrative statistics and range of vision of the relevant organizations, and therefore cannot be taken into account by them while assessing the legal needs of the population. The comparison was performed on the basis of the survey data collected by Kiev International Institute of Sociology in 2018, which is representative of the urban (not including the cities with the population over one million people) population of Ukraine. A total of 711 “undeclared” and 358 “declared” problems were analyzed. The features of “undeclared” problems were distinguished by characteristics related to the circumstances of occurrence, the problem-solution process and its result. The data indicate the presence of statistically significant (at the level of 0.95) differences in the following indicators: sphere of occurrence, severity level, solution status, duration, probability of recurrence, undesirable consequences and further attempts to solve the problem for those that have not been fully resolved. As compared to “declared” problems, “undeclared” are more often related to violations in the areas of consumer rights, healthcare, and education; last less, rarely cause certain undesirable consequences and are assessed as less serious. At the same time, they are more likely to remain unresolved and to repeat. There were no statistically significant differences in the indicators of discrimination and satisfaction with the result of partially or fully resolved problems. The data obtained give reason to believe that the “undeclared” problems are less of a concern to their owners than the “declared” ones. However, a significant part of the unresolved, serious and lengthy situations among the “undeclared” indicates that this set of problems should also be taken into account when determining the legal needs of the

population, for example, in the process of developing legal assistance programs and educational activities.

Key words: legal problems, legal needs, protection of rights, legal help, results of the survey.

Протягом останнього десятиліття в Україні спостерігається активний розвиток у царині правової допомоги населенню. У червні 2011 року було прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [1], який поклав початок створенню державної системи безоплатної правової допомоги. Станом на 2019 рік система вже налічувала 23 регіональні центри, 84 місцевих центрів, понад 420 бюро правової допомоги, близько 1500 штатних юристів та 6760 залучених адвокатів [2]. Окрім державних та приватних надавачів, деякі з яких також працюють *pro bono*, безоплатну правову допомогу в Україні надають недержавні неприбуткові організації¹: наприклад, громадська спілка «Мережа правового розвитку»², Українська Гельсінська спілка з прав людини³, понад 60 юридичних клінік, численні організації, що спеціалізуються на проблемах певних категорій населення («Право на захист», «Юридична сотня», спілки осіб з інвалідністю та ветеранів АТО тощо). З 2017 року формується мережа громадських радників [3]. Загалом, за даними International Legal Aid Group, у країні налічується близько 43 500 практикуючих юристів [4].

Серед надавачів правової допомоги існує попит на інформацію про правові проблеми та потреби населення з метою здійснення правопросвітництва, організації правозахисних кампаній, покращення власних послуг тощо. Наприклад, у методичних рекомендаціях щодо розроблення програм безоплатної правової допомоги [5, с.24]

¹ За експертними оцінками представників Координаційного центру з надання правової допомоги, в Україні налічується близько 2000-2500 громадських організацій, у статуті яких зазначені правові послуги населенню як вид діяльності; втім, реальний рівень їх активності в цій царині в багатьох випадках невідомий. Була здійснена спроба систематизувати та мапувати наявну інформацію: <https://legalaid.gov.ua/ua/vseukrainska-karta-pravovykh-potreb>

² Створена в 2009 році, станом на серпень 2019 року об'єднує 25 громадських організацій.

³ Діє з 2004 року, об'єднує 29 правозахисних організацій.

наводяться основні принципи, на яких базується державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку, серед яких – об'єктивність та науковість. Реалізація цих принципів потребує використання під час розробки програм статистичних та інших наявних даних для обґрунтування та прогнозування результатів запланованої діяльності.

Водночас, наявні дані щодо правових проблем та потреб в Україні досить обмежені, особливо на місцевому рівні. Основним джерелом інформації є статистика звернень, котру збирають самі надавачі правової допомоги, зокрема органи влади та місцевого самоврядування, державні служби. Проте недоліком адміністративної статистики є неможливість охопити «незадекларовані» проблеми, котрі не вирішують або вирішують неформальними способами: наприклад, шляхом домовленостей або за допомогою морального чи фізичного тиску на одну зі сторін конфлікту без залучення організацій, установ, посадових осіб. Опитування експертів також мають вельми обмежений потенціал щодо вивчення «незадекларованих» проблем та репрезентації потреб усієї спільноти, що вивчається.

Соціальні дослідження здатні охопити весь перелік проблем, а також дають змогу зрозуміти суттєві відмінності ситуацій, котрі надавачі допомоги зазвичай не реєструють, а відтак, маючи тільки адміністративні дані, робити припущення щодо неохоплених ними спорів та конфліктів. В Україні було проведено декілька масштабних досліджень правових проблем населення. Серед них варто відмітити «Рівень використання правових можливостей населенням України: доступність та ефективність правових послуг» 2010 року; «Затребуваність правосуддя в Україні» 2015 року; опитування в рамках World Justice Project 2017 року; «Що українці знають і думають про права людини» 2016-2018 років; «Правові потреби населення Херсона, Сєвєродонецька, Жовтих Вод та Соснівки» 2018 року [6-10]. Ці дослідження містять оцінку поширеності правових проблем у різних сферах, їх характеристик, стратегій вирішення, що застосовуються, а також причин, які зумовлюють дії чи бездіяльність особи щодо

певної проблеми; розглядаються бар'єри, що перешкоджають доступу громадян до правосуддя, зокрема, ставлення до правоохоронних та правоохоронних інституцій. Нам також відомі локальні ініціативи, реалізовані волонтерами з середовища надавачів правової допомоги за консультативного супроводу фахових дослідників за останні декілька років, що доводить існування попиту на подібну інформацію у практикуючих юристів, представників влади та місцевого самоврядування⁴. Звіти, опубліковані за результатами вищеперелічених досліджень, не виокремлюють «незадекларовані» проблеми як окрему категорію, але допомагають висунути припущення, чому деякі правові ситуації не вирішуються або вирішуються неформально. Серед можливих причин: невіра в шанс досягти справедливості, брак інформації щодо способів дій, брак ресурсів (часу, коштів), оцінка проблеми як несуттєвої, недовіра до офіційних інституцій тощо. Згідно з результатами дослідження О. Богданової [11], громадянам для переходу від пасивної та активної позиції щодо захисту своїх прав «бракує деталізованої практичної інформації, як саме діяти в тих чи інших ситуаціях, а також позитивних образів».

В інших країнах дослідження правових проблем і потреб досить поширені. Перші з них були проведені в 1930х роках, але потреба в такій інформації зросла за останні десятиліття, тож за останні 25 років було реалізовано більше 55 окремих загальнонаціональних опитувань з вибіркою від 1000 респондентів у понад 30 країнах [12, с.25]. Ця статистика не враховує World Justice Project, у рамках якого відбуваються регулярні опитування в понад 100 країнах. Окремо варто відзначити масштабне австралійське дослідження з

⁴ У 2019 році було проведено опитування в Чугуєві в рамках проекту з відкриття Громадського центру правосуддя на Харківщині; у Кремінній, Хмільницькій ОТГ, Олешинській ОТГ та Широківській ОТГ у рамках програми «Правоспроможна громада». У 2017 році подібна ініціатива була реалізована в містах Соснівка Львівської області, Музиківка Херсонської області, Жовті Води Дніпропетровської області та Лиман Донецької області.

визначення правових потреб, шляхів та бар'єрів для людей, що перебувають у неблагополучному становищі, на території Нового Південного Уельсу, що лягло в основу численних публікацій [13-17]. Загалом, теоретичні, практичні та методологічні аспекти досліджень правових потреб активно вивчають закордонні вчені (P. Pleasance, N. Balmer, C. Denvir, A. Patel, A. Buck, H. Genn, R. Sandefur, S. Scott, L. Curran, M. Noone [18-23] та багато інших). На жаль, зібрані в інших країнах дані можна екстраполювати на українські реалії лише із суттєвими обмеженнями через відмінності правових культур та правових середовищ.

Нам невідомі й наукові спроби ідентифікувати та охарактеризувати такі правові проблеми в Україні, що не потрапляють у поле зору держслужб та практикуючих юристів. У наукових публікаціях накопичені емпіричні дані не здобули належного висвітлення. Українські дослідники, що працюють на перетині дисциплін соціології та права (О. Панькова, Т. Марусяк, А. Валькова, І. Когут, Т. Васільєва, Л. Герасіна, О. Голюков, Т. Огаренко, І. Ігнатушенко [24-32] та інші), більше уваги приділяють питанням правової культури, правової свідомості, соціальної ефективності правових норм та правозахисної діяльності, переважно їх теоретичним аспектам.

Відтак, існує практична потреба в інформації щодо правових проблем населення, включно з тими, які є «прихованими» для держави та недержавних надавачів юридичних послуг. Соціальні дослідження дають змогу охопити всю сукупність ситуацій правового характеру, але на даний момент відносно нечисленними та нерегулярними, їх потенціал екстраполяції на ситуацію в конкретній локальній спільноті – обмеженим, а їх проведення – фінансово недоступним для більшості зацікавлених сторін. Тому в цій статі буде здійснена спроба на основі вже зібраних даних виокремити особливості проблем, котрі лишаються «незадекларованими», щоби зрозуміти, наскільки їх урахування здатне змінити уявлення про правові потреби населення, сформоване лише на основі адміністративної статистики та досвіду роботи фахових юристів. Отриманий результат також доповнить наявне знання про поведінку людей, котрі опиняються в ситуації, що вимагає

захисту своїх прав: зокрема, про фактори, котрі впливають на рішення діяти формальним шляхом.

Отже, мета цієї статті – охарактеризувати «незадекларовані» проблеми правового характеру, які не вирішують чи вирішують неформально, та порівняти їх із «задекларованими», котрі вирішують шляхом звернення до державних та недержавних надавачів правової допомоги.

Досягнення поставленої мети потребує виконання таких завдань:

- на основі наявних даних здійснити поділ проблем на ті, що їх не вирішують або вирішують неформально, та ті, що вирішують шляхом звернення до державних та недержавних надавачів правової допомоги;

- на основі наявних даних визначити характеристики правових проблем, за якими вони порівнюватимуться;

- шляхом статистичного аналізу описати «незадекларовані» правові проблеми та здійснити порівняння двох категорій правових проблем.

У статті використано дані соціологічного опитування щодо правових потреб населення Херсона, Сєвєродонецька, Жовтих Вод та Соснівки (Львівська область), яке було проведено в 2018 році Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення програми «Права людини та правосуддя» МФ «Відродження». Перевагою цього опитування є можливість розрізнити проблеми, що їх не вирішували або вирішували неформальним шляхом, від тих, з приводу котрих особа зверталась до державних та недержавних організацій, установ, посадових осіб, приватних надавачів правової допомоги тощо.

Методологія збору та аналізу даних

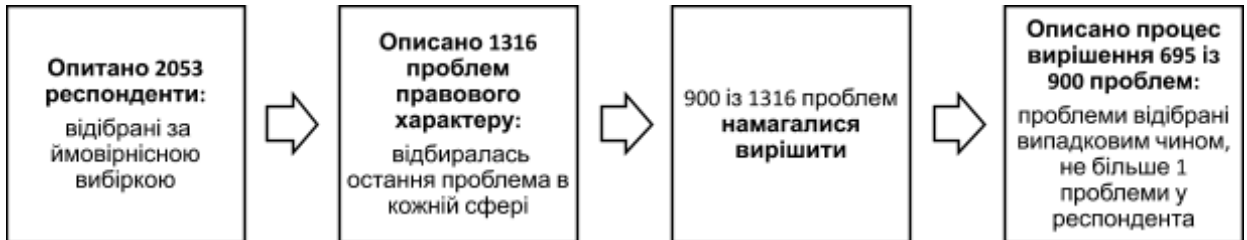
Методологія опитування. У ході опитування про правові потреби населення було опитано 2053 особи за вибіркою, репрезентативною для мешканців Херсона, Сєвєродонецька, Жовтих Вод та Соснівки. Міста, обрані для проведення дослідження, є різними за кількістю населення та представляють різні регіони (Південь, Схід, Центр, Захід). У кожному місті було проведено близько 500 інтерв'ю. Припускається, що результати опитування з певними допущеннями можна розповсюджувати на

міське населення України віком старше 18 років, що проживає за межами міст-мільйонників.

У цьому опитуванні використовувалось визначення проблем правового характеру, сформульоване Х. Генн: «Подія правового характеру визначалась як така, що підіймає правові питання, незалежно від того, чи усвідомлювала це особа, що з нею зіштовхнулася, та від того, чи будь-які дії, вжиті особою для вирішення ситуації, включали використання будь-якої частини системи цивільного судочинства» [20, с.12]. Кожному респонденту було надано перелік сфер, в яких у нього могли траплятися проблеми та спори правового характеру за останні 3 роки: наприклад, права споживача, трудові відносини, соціальні виплати та пільги, медичне обслуговування тощо⁵. Для кожної названої респондентом сфери було зібрано деталізовану інформацію щодо останньої за часом виникнення проблеми, зокрема, про намагання її вирішити, статус вирішення, тривалість, суб'єктивну оцінку її серйозності та наслідки. Серед тих проблем, котрі особа намагалась вирішувати, випадковим чином була відібрана одна, щодо якої поставлено додаткові запитання про процес вирішення: наприклад, досвід звернення по допомогу, фінансові витрати. Загалом, за результатами опитування було описано 1316 проблем правового характеру, із них щодо 900 здійснювалися спроби вирішення, а щодо 695 з останніх зібрана інформація щодо процесу вирішення (Схема 1).

⁵ Запитання ставилось без вживання слів «правовий» чи «юридичний» та було сформульоване наступним чином: «Зараз я покажу Вам картку з переліком сфер, в яких у людей трапляються проблеми та спори в повсякденному житті. Будь ласка, вкажіть щодо кожної сфери, чи доводилося Вам зазнавати таких проблем протягом останніх 3-х років, починаючи з 2015 року? Нас цікавлять вирішені і невирішені проблеми, яких зазнавали особисто Ви, а не Ваші близькі, знайомі, Ваш бізнес чи працедавець. Вони могли початися в 2015 році чи раніше, але тривати протягом деякого часу за останні 3 роки». Для кожної сфери наводилося декілька прикладів.

Схема 1. Логічна структура даних опитування щодо правових потреб у Херсоні, Сєвєродонецьку, Жовтих Водах та Соснівці.



Масив даних було зважено з урахуванням статєво-вікової структури населення в розрізі розміру міста: до 20 тисяч, від 20 до 50 тисяч, від 50 до 200 тисяч та від 200 тисяч мешканців (не рахуючи міста-мільйонники). Масив проблем правового характеру, про які розповіли респонденти, не зважувано.

«Задєкларовані» та «незадєкларовані» проблеми. Для поділу проблем на ті, котрі не вирішували або вирішували неформально, та ті, котрі вирішували шляхом звернення до державних та недержавних надавачів правової допомоги, було використано два запитання:

1) «Чи робили Ви щось або намагались робити для вирішення цієї проблеми – наприклад, розмовляли з іншою стороною конфлікту, залучали третю сторону або намагались отримати інформацію чи пораду?» (запитання ставилось щодо кожної з описаних проблем);

2) «Чи звертались Ви чи хтось від Вашого імені за допомогою чи інформацією про проблему до наступних людей чи організацій?» (запитання ставилось щодо відібраних проблем, котрі вирішувались)⁶.

⁶ Варіанти відповідей: 1. Родичі, друзі або знайомі (за винятком людей, які за професією займаються наданням порад щодо таких проблем); 2. Поліція; 3. Платний юрист, професійний консультант; 4. Платний адвокат; 5. Працівники, юристи громадської організації; 6. Консультаційна служба або гаряча лінія; 7. Працівник Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 8. Інший безкоштовний юрист; 9. Знайомий юрист безкоштовно; 10. Адвокат, що працює на волонтерських засадах; 11. Суд; 12. Інша організація для вирішення спорів; 13. Органи влади чи місцевого самоврядування; 14. Державна організація, чиновники; 15. ЦНАП; 16. Центр зайнятості; 17. Соціальна служба, соціальний працівник; 18. Офіс політичної партії, кандидата; 19. Депутат; 20. Медичний заклад; 21.

До першої категорії проблем, які надалі називатимемо «незадекларованими», були віднесені наступні:

- щодо яких не було здійснено спроб вирішення;

- або для вирішення яких опитані ні до кого не зверталися;

- або для вирішення яких опитані зверталися виключно до родичів, друзів або знайомих, що не займаються за професією наданням порад для вирішення таких проблем.

До другої категорії проблем, які надалі називатимемо «задекларованими», були віднесені ті, задля вирішення яких опитані зверталися до однієї чи декількох осіб чи організацій з переліку тих, що потенційно можуть надавати правову допомогу⁷. До таких були зараховані професійні юристи та адвокати, що працюють на платній чи безоплатній основі, суд, поліція, представники влади, державні організації⁸. Хоча не всі організації з переліку спеціалізуються на наданні саме правової допомоги (наприклад, соціальні служби), а звернення до органів влади чи місцевого самоврядування не обов'язково означає отримання юридичної консультації, державні установи з більшою ймовірністю реєструють звернення громадян, а відтак, цю статистику можна використовувати для оцінки поширеності різних типів правових ситуацій.

До першої категорії було віднесено 711 проблем, до другої – 358. Ще 247 лишилися не

Профспілка, професійна організація, торгова організація чи ваш працедавець; 22. Організація, що надає фінансові послуги; 23. Церква, релігійна організація; 24. Волонтерська організація чи благодійний фонд; 25. Інша людина або організація; 26. Не звертались ні до кого; 27. Жоден з перерахованих; 28. Важко відповісти.

⁷ До них належать особи та організації, перелічені у варіантах відповідей 2-19.

⁸ Згідно із ст. 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», суб'єктами надання безоплатної правової допомоги в Україні є органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

віднесеними до жодної категорії: наприклад, ті, що вирішувалися, проте не були відібрані для деталізації, або ті, для вирішення яких опитані зверталися до осіб чи організацій, котрі не надають правову допомогу.

Характеристики проблем для порівняння. Структура опитувальника дає змогу здійснювати порівняння проблем правового характеру за наступними характеристиками:

- сфера, в якій виникла проблема;
- суб'єктивна оцінка рівня серйозності за 10-бальною шкалою;
- статус вирішення (вирішилась повністю, частково, без змін, ситуація погіршилась);
- тривалість вирішених та невирішених проблем;
- задоволеність результатом для вирішених проблем;
- наявність подальших спроб вирішити проблему для невирішених проблем;
- наслідки проблеми, такі як стрес, фінансові збитки, втрата роботи тощо;
- наявність ознак дискримінації;
- досвід інших проблем у тій самій сфері за останні роки.

Порівняння «задекларованих» та «незадекларованих» проблем

Порушення прав громадян найчастіше пов'язане з правами споживача, житлово-комунальним господарством, соціальними виплатами та пільгами, медичним обслуговуванням та трудовими відносинами (Таблиця 1). Якщо порівнювати «незадекларовані» та «задекларовані» проблеми, серед останніх вища частка спорів та конфліктів щодо соціальних виплат та пільг, взаємовідносин з органами державної влади або місцевого самоврядування, поділу чи оформлення майна, в тому числі спадщини, земельних відносин, розірвання сімейних відносин, власного житла, а також тих, що стосуються кримінальних злочинів та виконання судових рішень. Натомість серед «незадекларованих» проблем частіше трапляються ситуації, пов'язані з правами споживача, медичним обслуговуванням та освітою.

Таблиця 1. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за сферою, в якій вони виникли⁹.

Сфера, в якій виникла проблема правового характеру	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Права споживача	29.7	8.9	22.7
Житлово-комунальне господарство	18.6	19.8	19.0
Соціальні виплати та пільги	11.0	21.8	14.6
Медичне обслуговування	14.5	3.6	10.9
Трудові відносини	8.6	7.0	8.0
Взаємовідносини з сусідами	5.1	3.9	4.7
Взаємовідносини з органами державної влади або органами місцевого самоврядування	1.7	6.1	3.2
Поділ чи оформлення майна, у тому числі спадщини	0.7	6.4	2.6
Грошові кошти	2.3	1.4	2.0
Земельні відносини	1.0	3.4	1.8
Сімейні відносини у випадку розірвання шлюбу чи незареєстрованих відносин	0.3	4.2	1.6
Освіта	1.8	0.3	1.3

⁹ Тут і далі показники, що є статистично відмінними з імовірністю 0.95, у таблиці виділені.

Тілесні ушкодження, аварія, ДТП, порушення прав при притягненні до відповідальності за порушення правил дорожнього руху	1.0	2.0	1.3
Власне житло	0.6	2.5	1.2
Погашення заборгованості	0.8	1.4	1.0
Насильство в родині	0.6	1.7	0.9
Кримінальні злочини	0.1	2.5	0.9
Оренда житла	0.7	0.6	0.7
Військова служба, у тому числі за призовом під час мобілізації	0.8	0.3	0.7
Порушення прав при виконанні судового рішення	0.1	1.4	0.6
Опіка та піклування	0.1	0.3	0.2
Порушення прав при притягненні до адміністративної відповідальності	0.0	0.6	0.2
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	711	358	1069

«Незадекларовані» проблеми є менш серйозними для постраждалих порівняно із «задекларованими»: середнє значення серйозності за 10-бальною шкалою становило 6.1 бала для першої категорії та 7.5 бала для другої (Таблиця 2). Утім, кожна п'ята проблема серед «незадекларованих» (20.7%) була оцінена на 10 балів, що позначає найбільш серйозну ситуацію.

Таблиця 2. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за сприйняттям їх рівня серйозності.

Яка цифра найкраще відповідає рівню серйозності цієї проблеми?	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
1- найменш серйозна проблема	2.3	0.0	1.5
2	4.2	1.7	3.4
3	12.5	3.4	9.4
4	13.6	6.4	11.2
5	15.9	14.0	15.2
6	9.0	9.8	9.3
7	10.4	12.6	11.1
8	7.5	11.5	8.8
9	3.9	4.7	4.2
10- найбільш серйозна проблема	20.7	36.0	25.8
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	711	358	1069
Середнє значення за 10-бальною шкалою	6.1	7.5	6.6

Між «незадекларованими» та «задекларованими» проблемами немає статистично значущої відмінності за часткою ситуацій, повністю вирішених на момент опитування (Таблиця 3). Водночас, серед «незадекларованих» проблем значущо більше таких, для яких не відбулось жодних зрушень (62.7% порівняно із 47.5%). Серед «задекларованих» 18.4% ситуацій вирішились частково, а 6.4% погіршились, що значущо перевищує відповідні показники для «незадекларованих» проблем (10.5% та 3.0%).

Таблиця 3. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за статусом вирішення.

На даний момент проблема вирішена чи ні?	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Так, проблема вирішена повністю	22.1	27.1	23.8
Так, проблема вирішена частково	10.5	18.4	13.2
Ні, все залишилось як було	62.7	47.5	57.6
Ні, все стало ще гірше	3.0	6.4	4.1
Важко відповісти / відмова від відповіді	1.7	0.6	1.3
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	711	358	1069

Якщо порівнювати проблеми, що були повністю вирішені на момент опитування, «незадекларовані» тривають менше (Таблиця 4-А). Зокрема, більше половини «незадекларованих» проблем (54.8%) були вирішені менш ніж за місяць, тоді як для «задекларованих» цей показник становив усього 10.3%. Середня тривалість для перших склала 3.1 місяця, а для останніх – 7.1 місяця.

Таблиця 4-А. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за тривалістю вирішених проблем.

Тривалість проблем, що вирішили повністю, з моменту виникнення до моменту вирішення	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Менш ніж місяць	54.8	10.3	37.8
1-3 місяці	26.1	38.1	30.7
4-6 місяців	5.7	17.5	10.2
7-12 місяців	7.0	15.5	10.2

Більше року	6.4	18.6	11.0
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	157	97	254
Середня тривалість у місяцях	3.1	7.1	4.7

Натомість для спорів, що не були вирішені на момент опитування повністю, різниця в тривалості між «незадекларованими» та «задекларованими» є менш проявленою (Таблиця 4-Б). Утім, і в цьому випадку «незадекларовані» проблеми тривають менше: у середньому 14.9 місяця порівняно з 21.8 місяця для «задекларованих» проблем. Понад рік залишаються невирішеними 44.6% перших та 56.7% останніх.

Таблиця 4-Б. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за тривалістю невирішених проблем.

Тривалість проблем, що не вирішили повністю, з моменту виникнення до моменту опитування	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Менш ніж місяць	0.4	0.0	0.2
1-3 місяці	15.9	8.4	13.5
4-6 місяців	22.0	15.3	19.9
7-12 місяців	17.1	19.5	17.9
Більше року	44.6	56.7	48.5
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	554	261	815
Середня тривалість у місяцях	14.9	21.8	17.1

Якщо порівнювати ситуації, що на момент опитування були вирішені повністю або частково, суттєвих відмінностей за показником задоволеності результатом між «незадекларованими» та «задекларованими»

проблемами немає. Більше половини ситуацій були вирішені таким способом, що цілком чи переважно задовольнив постраждалих (Таблиця 5).

Таблиця 5. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за задоволеністю результатом частково чи повністю вирішених проблем.

Наскільки Ви задоволені результатами вирішення цієї проблеми?	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Повністю задоволені	36.2	33.7	35.2
Більшою мірою задоволені	20.7	26.4	23.0
Частково задоволені, частково ні	26.3	26.4	26.3
Більшою мірою не задоволені	10.8	10.4	10.6
Повністю не задоволені	2.2	2.5	2.3
Важко відповісти	3.9	0.6	2.5
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	232	163	395

Щодо ситуацій, що на момент опитування не було вирішено повністю, для третини тривають спроби вирішення (Таблиця 6). Цей показник утричі менший для «незадекларованих» проблем порівняно із «задекларованими»: 20.0% та 60.9% відповідно.

Таблиця 6. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за наявністю подальших спроб вирішити проблему для тих, що не вирішили повністю.

Чи продовжуєте Ви спроби вирішити проблему?	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Так	20.0	60.9	33.1
Ні	77.4	38.3	64.9
Важко відповісти	2.5	0.8	2.0
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0

Разом (кількість проблем)	554	261	815
------------------------------	-----	-----	-----

Як «незадекларовані», так і «задекларовані» проблеми в більшості випадків мали супутні небажані наслідки. Водночас, «задекларовані» проблеми частіше спричиняли стрес, шкоду сімейним відносинам, пошкодження власності, переслідування, загрози або напади, необхідність зміни місця проживання, а також втрату впевненості або страх (Таблиця 7).

Дискримінація в даному дослідженні була визначена як упереджене ставлення, приниження, насильство або необґрунтовані обмеження в реалізації прав за ознакою статі, віку, національності чи іншою. Лише невелика частка як «незадекларованих», так і «задекларованих» проблем правового характеру мали ознаки дискримінації з точки зору постраждалих: 4.4% та 6.1% відповідно (Таблиця 8). Відмінність не є статистично значущою з імовірністю 0.95.

«Незадекларовані» проблеми з більшою ймовірністю повторюються: у 22.8% випадків вони були неєдиними у своїй сфері за останні 3 роки, що є значущо більшим показником, аніж 13.4% для «задекларованих» проблем (Таблиця 9). Повторюваність притаманна для порушень прав споживача, що становлять майже третину від «незадекларованих» і менш ніж десятину частину від «задекларованих» проблем (Таблиця 1): 37.2% ситуацій у цій сфері були не одиничними, тоді як для всіх сфер загалом частка повторюваних ситуацій дорівнювала 19.9%.

Таблиця 7. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за наслідками.

Чи мала проблема наслідком щось із наступного?	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Погіршення здоров'я або травма	21.7	26.0	23.1
Стрес	41.4	55.0	45.9
Шкода сімейним відносинам	3.5	7.5	4.9
Переслідування, загроза або напади	0.6	2.0	1.0
Пошкодження власності	2.4	8.7	4.5
Втрата роботи	1.5	3.4	2.2
Необхідність змінити місце проживання	0.3	2.0	0.8
Фінансові збитки	60.5	64.2	61.7
Втрата впевненості або страх	7.6	12.0	9.1
Проблеми, пов'язані з освітою	0.3	0.3	0.3
Проблеми з алкоголем або наркотиками	0.1	0.3	0.2
Інше	0.7	0.8	0.7
Нічого з перерахованого	15.9	12.8	14.9
Важко відповісти / відмова від відповіді	1.4	0.6	1.1
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	711	358	1069

Таблиця 8. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за наявністю ознак дискримінації.

Чи мала ця проблема ознаки дискримінації?	Категорія проблем	Обидві категорії
---	-------------------	------------------

	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	проблем, %
Так	4.4	6.1	5.0
Ні	91.3	89.4	90.6
Важко відповісти	4.4	4.5	4.4
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	711	358	1069

Таблиця 9. Порівняння двох категорій проблем правового характеру за досвідом інших проблем у тій самій сфері за останні 3 роки.

Чи стикались Ви з іншими проблемами у тій самій сфері протягом останніх зроків, окрім тієї, про яку Ви мені вже розповіли?	Категорія проблем		Обидві категорії проблем, %
	«Незадекларовані» проблеми, %	«Задекларовані» проблеми, %	
Так	22.8	13.4	19.6
Ні	75.2	84.9	78.5
Важко відповісти	2.0	1.7	1.9
Разом (відсоток)	100.0	100.0	100.0
Разом (кількість проблем)	711	358	1069

Висновки

Проблеми правового характеру, що їх не вирішували або вирішували самотійно чи за допомогою близького оточення, є «незадекларованими», тобто такими, що не потрапляють до адміністративної статистики органів влади, державних служб та установ та не опиняються в полі зору професійних юристів. Особи, що мають «незадекларовані» проблеми, також можуть потребувати правової допомоги та підвищення правової обізнаності. Виокремлення особливостей «незадекларованих» проблем було здійснено шляхом порівняння їх із «задекларованими» за такими характеристиками, як сфера виникнення, серйозність, тривалість, статус вирішення тощо, на основі репрезентативного для міського (за межами міст-мільйонників) опитування, проведеного в 2018 році. «Незадекларовані» проблеми, подібно до всіх

досліджуваних ситуацій, переважно пов'язані із правами споживача, житлово-комунальним господарством, соціальними виплатами та пільгами, медичним обслуговуванням та трудовими відносинами; порівняно із «задекларованими», вони частіше стосуються прав споживача, охорони здоров'я та освіти. «Незадекларовані» проблеми в середньому тривають менше, рідше спричиняють окремі небажані наслідки (такі як стрес, шкоду сімейним відносинам, пошкодження власності та деякі інші), а також їх сприймають як менш серйозні. Водночас, «незадекларовані» проблеми частіше залишаються невирішеними, але щодо них значно рідше тривають намагання їх вирішити; вони також з більшою ймовірністю повторюються.

З іншого боку, слід відзначити, що кожна п'ята ситуація, віднесена до «незадекларованих», була оцінена постраждалими як максимально серйозна, і лише 15.9% не спричинили небажаних наслідків. Три чверті (77.9%) таких проблем на момент опитування не були вирішені повністю. Серед цих 77.9% «незадекларованих» ситуацій 44.6% залишалися невирішеними більше року на момент опитування. Тому цю категорію проблем також варто враховувати при розробці програм надання правової допомоги та поширенні правової інформації серед населення.

Література:

- [1] Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 04 лист. 2014 р. №. 3460-VI. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 16.09.2019).
- [2] Безоплатна правова допомога. Міністерство юстиції: веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid (дата звернення: 16.09.2019).
- [3] Мережа громадських радників розширюється. Міністерство юстиції: веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/mereja-gromadskih-radnikiv-rozshiryuetsya> (дата звернення: 16.09.2019).
- [4] National Report Template ILAG Ottawa June 2019. International Legal Aid Group : веб-сайт. URL: <http://www.internationallegalaidgroup.org/index.php/conferenecs/ottawa-2019/national-reports?download=399:ukraine-2019> (дата звернення: 16.09.2019).
- [5] Програма надання безоплатної правової допомоги: розроблення, планування, виконання, звітування / Гриб О. та ін. Київ, 2017. 54 с.

- [6] Рівень використання правових можливостей населенням України: доступність та ефективність правових послуг. Legal Space : веб-сайт. URL: <http://pravo.legalspace.org/?news=741&lang=eng> (дата звернення: 16.09.2019).
- [7] Затребуваність правосуддя в Україні 2016: правові питання у щоденному житті. Звіт за результатами дослідження. URL: https://www.hiil.org/wp-content/uploads/2018/07/Justice-Needs-and-Satisfaction-in-Ukraine_UA.pdf (дата звернення: 16.09.2019).
- [8] WJP Rule of Law Index 2019. World Justice Project : веб-сайт. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019> (дата звернення: 16.09.2019).
- [9] Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018). Результати другого соціологічного дослідження. UNDP Україна : веб-сайт. URL: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/humanrightsresearch-2018.html (дата звернення: 16.09.2019).
- [10] Дослідження правових проблем та потреб в українських громадах. Звіт за результатами дослідження. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/ukraine_justice_needs_2018 (дата звернення: 16.09.2019).
- [11] Богданова О. В. Фактори пасивності в реалізації громадянами України своїх прав: результати дослідження та пропозиції для демократичного майбутнього України. Наукові записки НаУКМА. Сер. Соціологічні науки. 2007. Т. 70. С. 46 – 52.
- [12] Legal Needs Surveys and Access to Justice / Open Society Foundations. Paris: OECD Publishing, 2019. 208 p.
- [13] Legal Australia-Wide Survey: Legal Need in Australia / Coumarelos C. and others. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales, 2012. 361 p.
- [14] Forell S., McCarron E., Schetzer L. No home, no justice?: the legal needs of homeless people in NSW. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales, 2005. 317 p.
- [15] Grunseit A., Forell S., McCarron E. Taking Justice into Custody: The Legal Needs of Prisoners. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales, 2008. 360 p.
- [16] Karras, M. On the edge of justice: the legal needs of people with a mental illness in NSW. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales, 2006. 243 p.
- [17] The legal needs of older people in NSW / Ellison S. and others. Sydney: Law and Justice Foundation of New South Wales, 2004. 398 p.
- [18] Pleasence P., Balmer N. J., Denvir C. How People Understand and Interact with the Law. Cambridge UK: PPSR (Pascoe Pleasence Ltd), 2015. 229 p.
- [19] Balmer N. J., Buck A., Patel A., Denvir C., Pleasence P. Knowledge, capability and the experience of rights problems: research report March 2010. London: Plenet, 2010. 68 p.
- [20] Genn H. Path to Justice: What People Do and Think About Going to Law. Oxford and Portland: Hart Publishing, 1999. 382 p.
- [21] Sandefur R. What We Know and Need to Know About the Legal Needs of the Public. South Carolina Law Review. 2016. №.67(2). P. 443 – 460.
- [22] Scott S. Gateways to the law: an exploratory study of how non-profit agencies assist clients with legal problems. Sydney: Law and Justice Foundation of NSW, 2001. 150 p.

- [23] Curran L., Noone M. A. The Challenge of Defining Unmet Legal Need. *Journal of Legal and Social Policy*. 2007. No.21. P. 63 – 89.
- [24] Панькова О. В. Правова свідомість населення України та захисні стратегії працюючих при порушенні їхніх соціально-трудова прав. *Український соціум*. 2007. No.1. С. 24–33.
- [25] Марусяк Т. С. Когнітивний компонент правосвідомості: спроба соціологічного дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2012. Вип. 6. С. 233 – 243
- [26] Валькова А. І. Поняття соціальної ефективності правових норм та особливості її дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2017. No.3-4 (34-35). С. 33–39.
- [27] Когут І. А. Сучасні підходи до вивчення правової культури: теоретичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 94–102.
- [28] Васільєва Т. С. Поняття правосвідомості у дисциплінах соціогуманітарного корпусу. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2010. Вип. 4. С. 77–82.
- [29] Герасіна Л. М. Інтеріоризація політико-правових цінностей в політичній свідомості особистості. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Соціологія*. 2017. No. 4. С. 8–20.
- [30] Голиков А. Право как форма общественного сознания: знание, практики, доверие. *Український соціологічний журнал*. 2016. No. 1-2 (15-16). С. 65–73.
- [31] Огаренко Т. О. Соціально-правові відносини як чинник стабілізації суспільства. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2011. Вип. 12. С. 77–80.
- [32] Ігнатушенко І. В. Формування електорально-правової культури української молоді. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. Вип. 57. С. 88–94.